

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.32>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ СІМЕЙНИХ ДОГОВОРІВ

Сосонович М.В.,

аспірант 2 року навчання

Академії адвокатури України

ORCID: 0009-0001-3658-2298

e-mail: sosonovych98@gmail.com

Сосонович М.В. Проблеми та перспективи нотаріального посвідчення сімейних договорів.

У статті визначено основні законодавчі та технічні бар'єри, що перешкоджають адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Зокрема, виявлено проблеми правового характеру, пов'язані із необхідністю внесення змін до Сімейного кодексу України та Закону України "Про нотаріат", а також труднощі технічного характеру, що виникають у зв'язку з цифровізацією нотаріальних процесів. Проведено порівняльний аналіз інструментів електронного нотаріату, які вже успішно використовуються в країнах ЄС, таких як наприклад Естонія.

На основі результатів дослідження обгрунтовано необхідність адаптації національного законодавства для забезпечення правової визначеності та правових гарантій сторін сімейних договорів. Запропоновано рекомендації щодо впровадження електронного нотаріату в Україні, що включають правове закріплення можливості електронного посвідчення договорів та створення відповідної технічної інфраструктури.

Зазначається, що впровадження електронного нотаріату стане важливим кроком у цифровій трансформації нотаріальних послуг в Україні. Цей підхід дозволить підвищити ефективність роботи нотаріусів, зокрема шляхом автоматизації процесів підготовки та посвідчення сімейних договорів, що, у свою чергу, зменшить адміністративне навантаження на нотаріальні контори. Завдяки впровадженню електронних інструментів громадяни зможуть укладати сімейні договори швидше та з меншими фінансовими витратами, оскільки відпаде необхідність відвідувати нотаріальні контори особисто. Замість цього значна частина процедур може бути реалізована онлайн із використанням електронного підпису та інших інструментів цифрової ідентифікації.

Крім того, електронний нотаріат підвищить рівень прозорості нотаріальних дій, оскільки усі етапи укладення та посвідчення договорів фіксуватимуться в електронному вигляді з можливістю аудиту. Це дозволить зменшити ризики підробки документів, фальсифікацій та шахрайства, які можуть відбутись при укладенні сімейних договорів. Удосконалення процедур контролю за посвідченням договорів сприятиме зміцненню довіри громадян до нотаріальної системи та зменшенню кількості судових спорів, пов'язаних із правомірністю укладених сімейних договорів в українському правовому полі.

Ключові слова: сімейний договір, нотаріальне посвідчення, електронний нотаріат, цифровізація, гармонізація українського законодавства.

Sosonovych M.V. Problems and prospects of notarization of family contracts.

The article identifies the main legislative and technical barriers to the adaptation of Ukrainian legislation to European standards. In particular, the author identifies legal problems related to the need to amend the Family Code of Ukraine and the Law of Ukraine 'On Notaries', as well as technical difficulties arising from the digitalization of notarial processes. A comparative analysis of electronic notary instruments which are already successfully used in EU countries such as Estonia, for example.

Based on the results of the study, the author substantiates the need to adapt national legislation to ensure legal certainty and legal guarantees for the parties to family agreements. The author offers recommendations for the introduction of electronic notary in Ukraine, including legalization of the possibility of electronic certification of contracts and creation of the relevant technical infrastructure.

It is noted that the introduction of electronic notaries will be an important step in the digital transformation of notarial services in Ukraine. This approach will increase the efficiency of notaries, in particular by automating the processes of preparing and certifying family agreements, which, in turn, will reduce the administrative burden on notary offices. Thanks to the introduction of electronic tools, citizens will be able to conclude family agreements faster and with lower financial costs, as there will be no need to visit notary offices in person. Instead, a significant part of the procedures can be carried out online using electronic signatures and other digital identification tools.

In addition, electronic notaries will increase the level of transparency of notarial acts, as all stages of concluding and certifying contracts will be recorded electronically and audited. This will reduce the risks of document forgery, fraud and fraud that may occur when concluding family agreements. Improving the procedures for controlling the certification of contracts will help strengthen public confidence in the notary system and reduce the number of court disputes related to the legality of family contracts in the Ukrainian legal field.

Key words: family contract, notary certificate, electronic notary, digitalization, harmonization of Ukrainian legislation.

Постановка проблеми. В Україні наразі зберігається тенденція зниження кількості укладення сімейних договорів, що спричинено рядом факторів, таких як: відсутність конкретних нормативно-правових актів, які стосуються сімейних договорів; низька правова свідомість населення; недостатня гармонізація українського законодавства із правом Європейського Союзу; обмежена цифровізація нотаріальних послуг; відсутність популяризації такого виду договорів, як зручного юридичного інструменту, що здатен розв'язати сімейні спори у позасудовому порядку.

Разом з тим, з кожним роком населення все більше довіряє нотаріальному посвідченню договорів, що дає поштовх для розвитку сімейних договорів, які можуть вирішити різного роду сімейні спори, а нотаріус відповідно затвердить положення договору у правовому полі.

Стан опрацювання. Питання нотаріального посвідчення та самої суті сімейних договорів досліджувалось низькою вчених. Серед робіт по зазначеній темі можна виділити таких авторів, як: Є.О. Харитонов, А.О. Дутко, Р.В. Кохтенко, О.І. Кисельова, З.В. Ромовська та інші. В основному ці роботи були присвячені дослідженню поняття та системи сімейних договорів, водночас їх не достатньо і потрібно розширити сутність та застосування сімейних договорів спираючись на позитивний досвід країн Європейського Союзу.

Метою статті є аналіз проблем та перспектив нотаріального посвідчення сімейних договорів в Україні на основі порівняння українського нотаріального законодавства із правом Європейського Союзу щодо посвідчення сімейних договорів. Визначення спільних та відмінних рис у підходах нотаріального посвідчення для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, що дозволить здійснити оцінку цифровізації нотаріату в Україні в контексті посвідчення сімейних договорів та визначити перспективи впровадження електронного нотаріату в Україні за прикладом країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. На сучасних етапах розвитку правової держави особливого значення набуває питання нотаріального посвідчення сімейних договорів, так як інститут договірних прав притаманний для європейських країн, а відповідно Україна визначила для себе шлях інтеграції до Європейського Союзу.

Чіткого поняття сімейного договору законодавство України не містить, але наприклад на думку Є.О. Харитонова сімейно-правовим можна вважати договір, що укладається фізичними особами і спрямовані на встановлення, зміну або припинення сімейних прав та обов'язків [1, с. 54]. Цілком поділяємо цю думку і вважаємо, що суттю таких правочинів є регулювання як майнових, так і немайнових відносин членів сім'ї, забезпечуючи захист їхніх прав та інтересів. Враховуючи це визначення, нотаріальне посвідчення сімейних договорів набуває особливого значення, адже саме воно є правовим інструментом, який надає договору офіційної юридичної сили та підвищує рівень правової визначеності для сторін договору. Посвідчений нотаріусом договір отримує статус правочину, який визнається дійсним у судових спорах та забезпечує можливість примусового виконання його умов.

А.О. Дутко вважає, що сімейно-правовими договорами є договори, що укладаються між суб'єктами сімейних правовідносин і спрямовані на встановлення, зміну або припинення сімейних прав і обов'язків та є обов'язковими до виконання, якщо не суперечать вимогам СК України,

інших законів України та моральним засадам суспільства [3, с. 137]. Ми вважаємо, що у цьому визначенні простежується схожість із підходом Є.О. Харитонова, адже обидва вчених визнають основною метою сімейного договору врегулювання прав та обов'язків сторін. Однак, важливо підкреслити, що А.О. Дутко робить акцент на обов'язковості виконання таких договорів, що не завжди прямо зазначається в інших підходах – в цьому і є ключова відмінність між їх поглядами. Якщо Є.О. Харитонов вважає, що сутність договору полягає у його здатності врегулювати сімейні правовідносини та забезпечити баланс інтересів сторін, то А.О. Дутко підкреслює, що така угода обов'язково має виконуватися сторонами. Таким чином, позиція А.О. Дутка є більш конкретизованою, оскільки вона підкреслює імперативність умов договору та можливість його примусового виконання через суд або інші механізми правового захисту.

На основі цих визначень, можна зробити стандартизоване поняття сімейного договору – це правочин, що укладається між суб'єктами сімейних правовідносин (подружжям, батьками, дітьми та іншими членами сім'ї) та спрямований на встановлення, зміну або припинення сімейних прав і обов'язків та підлягає обов'язковому виконанню його сторонами, якщо його положення відповідають нормам Сімейного кодексу України, іншим законам України та моральним засадам суспільства.

Водночас українське законодавство у сфері нотаріального посвідчення сімейних договорів потребує суттєвого покращення та уніфікації з європейськими стандартами. Це необхідно для забезпечення більш ефективного захисту прав громадян, зниження рівня конфліктності у сімейних правовідносинах та спрощення процедур укладання договорів. Гармонізація правових норм також сприятиме інтеграції України до європейського правового простору, підвищенню прозорості та доступності нотаріальних послуг, а також усуненню бар'єрів, які наразі ускладнюють нотаріальне посвідчення сімейних договорів. Для досягнення цієї мети доцільно провести глибоке дослідження досвіду країн Європейського Союзу, які вже мають усталені підходи до нотаріального посвідчення сімейних договорів і відповідно описати спільні та відмінні риси в цих концепціях.

Спільні риси: Більшість країн ЄС визначили нотаріальну форму сімейного договору, для набуття його юридичної сили, наприклад шлюбний договір у Польщі відповідно до статті 47 Сімейного Кодексу та опіки – § 1. Подружжя може через угоду, укладену в формі нотаріального акта, розширити, обмежити або встановити роздільне майно або роздільне майно з вирівнюванням приросту (майновий договір). Такий договір може бути укладений до шлюбу [3]. В Україні відповідно до статті 94 Сімейного кодексу шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується [4]. Основною метою такої вимоги є надання договору юридичної сили, підвищення правової визначеності та захист прав та інтересів подружжя. Нотаріальне посвідчення виконує дві важливі функції: це **перевірка законності договору** – нотаріус перевіряє відповідність умов договору нормам Сімейного кодексу України та іншим актам законодавства. Це дозволяє уникнути укладення договорів, які суперечать закону, зокрема тих, що порушують права дітей або інших членів сім'ї, які мають право на утримання. **Надання договору виконавчої сили** – посвідчений нотаріусом договір може бути використаний для примусового виконання його умов через органи державної виконавчої служби, приватних виконавців або навіть шляхом виконавчого напису нотаріуса, наприклад на аліментному договорі.

В Україні та в країнах з європейською системою права, нотаріуси не лише просто посвідчують сімейні договори, а вони надають сторонам консультації з приводу умов та законності правочинів, це підтверджується витягом з Нотаріальної конференції у Європейському Союзі (CNUE) від 04.03.2021 у пункті 5, де вказується, що нотаріуси виконують державні завдання, зокрема складання і збереження публічних документів, внесення документів у державні реєстри, а також надання правової консультації [5]. Особливу увагу в них приділено забезпеченню правової визначеності та законності сімейних договорів, що дозволяє уникнути укладення договорів, які можуть суперечити імперативним нормам законодавства або моральним засадам суспільства. Це сприяє зменшенню кількості майбутніх судових спорів та знижує навантаження на судову систему. В Законі України “Про нотаріат” в статті 4 зазначається, що нотаріус має право складати проекти документів, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру [6]. Таким чином, нотаріус в Україні має право не лише посвідчувати договір, а й допомагати сторонам у його підготовці, що дозволяє їм укладати правочини з урахуванням усіх вимог закону. Це положення є ключовим для захисту інтересів контрагентів, адже саме завдяки ним вони можуть краще зрозуміти свої права

та обов'язки, що будуть застосовані у договорі. Нотаріус відповідно зможе звернути увагу на юридичні наслідки зміни чи припинення сімейних відносин (розірвання шлюбу, розподіл майна) та надати рекомендації щодо правових механізмів захисту інтересів кожної сторони.

Нотаріуси відіграють ключову роль у забезпеченні захисту прав подружжя під час укладання сімейних договорів. Основним принципом їхньої діяльності є неупереджене ставлення до обох сторін договору та забезпечення справедливого балансу інтересів. Цей принцип закріплений у національних правових системах багатьох країн Європейського Союзу та підтримується міжнародними стандартами діяльності нотаріусів, це найкраще ілюстровано в статті 1410 Цивільного кодексу Німеччини (BGB), що шлюбний договір повинен бути завірений нотаріусом за одночасної присутності обох сторін [7]. Це означає, що нотаріус забезпечує прозору процедуру укладення договору, захист інтересів сторін, гарантує законність правочину і надає подружжю консультації щодо правових наслідків, щоб уникнути можливих суперечностей у майбутньому. В Україні ж Закон України "Про нотаріат" чітко встановлює в статті 5 обов'язок нотаріуса сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів[6]. Нотаріус в цьому випадку повинен бути неупередженим і повинен забезпечити однаковий підхід до обох сторін договору, незалежно від матеріального становища, соціального статусу або гендерної приналежності.

Відмінні риси: В країнах ЄС зазвичай надається більша свобода договору сторонам, які укладають свою домовленість в договірному прядку, в тому числі і сімейні договори. Це є частиною ширшої концепції автономії волі сторін, яка дозволяє їм гнучко врегулювати свої правовідносини. Наприклад, в нових положеннях Цивільного кодексу Франції, які були змінені 10 лютого 2016 року розпорядженням № 2016-131 в статті 1112 вказується, що початок, продовження та припинення переддоговірних переговорів є вільними від контролю. Однак вони обов'язково повинні відповідати вимогам добросовісності [8], а значить, що і договори повинні узгоджуватися, укладатися та виконуватися на основі принципів: чесності, взаємоповаги та правової рівноваги. Принцип добросовісності відіграє ключову роль у правовій системі ЄС, стимулюючи сторони до відповідального та справедливого підходу в договірних відносинах. Цей підхід дозволяє сторонам більш гнучко адаптувати зміст договорів під їх індивідуальні потреби, зокрема у випадку сімейних договорів, таких як шлюбні договори або угоди про розподіл майна. В Україні натомість законодавство встановлює чіткі вимоги до змісту та форми договору, наприклад у статті 93 Сімейного кодексу зазначається умови дійсності для шлюбного договору, але з іншого боку і обмежує сторони, наприклад, що не може бути зазначено у домовленості про особисті відносини подружжя. З однієї сторони ми вважаємо, що в європейських країнах більш широко можуть розкриватись правовідносини в договорах, враховуючи специфіку кожної ситуації, а з іншої сторони для населення України завжди потребувалось чіткого зазначення в законах про зміст договору, адже це сприяє більшій довірі населення до них. Українське суспільство звикло до того, що держава виступає гарантом чіткості та прозорості правових відносин. Це особливо важливо в умовах, коли рівень правової культури та обізнаності громадян щодо договірного права ще формується.

Враховуючи ці аспекти, можна стверджувати, що українське законодавство перебуває на стадії пошуку балансу між обмеженнями та наданням сторонам більшої свободи у договірних відносинах. Для подальшого розвитку української правової системи доцільно враховувати європейський досвід, поступово розширюючи автономію волі сторін при збереженні необхідного рівня державного контролю.

Окремим питанням хочемо винести **цифровізацію нотаріальних послуг**, адже в країнах ЄС вона бурхливо розвивається і активно впроваджується електронний нотаріат, що дозволяє швидко та якісно сторонам оформляти договори. Україна наразі працює над цифровізацією різних послуг, запровадження електронного урядування, розвитку цифрових сервісів та впровадження електронного документообігу, навіть було створено Міністерство цифрової трансформації України, але, на жаль, цифровізація нотаріальних послуг залишається на етапі свого становлення. Хоча нотаріуси мають доступ до електронних реєстрів, більшість громадян має електронний підпис, що регулюється Законом України "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги" від 01.01.2024 року, але електронний нотаріат ще не запрацював, а укладення, наприклад, шлюбного договору здійснюється виключно в паперовій формі і за особистою участю нотаріуса, навіть якщо у сторін договору вже є текст угоди. Ми вважаємо, що на це є ряд причин, таких як: недовіра старшого населення до електронних документів; відсутність у законодавстві можливості

електронного посвідчення нотаріальних договорів; недостатній рівень електронної захищеності та безпечного електронного документообігу в нотаріальній сфері.

Спіраючись на позитивний досвід Естонії, яка є лідером по впровадженню електронного нотаріату, адже саме там працює система E-notar – інтерфейс, який об'єднує усі реєстри, дозволяє автоматично заповнювати пошук, вносить сторони в проекти документів, формує квитанції тощо [9]. Завдяки цьому громадяни Естонії можуть здійснювати нотаріальні дії швидко, зручно та з мінімальними витратами часу, використовуючи електронний підпис та засоби електронної ідентифікації.

Потрібно впроваджувати таку систему і в Україні, адже вона не тільки дозволить здійснювати нотаріальні дії онлайн, а й створить можливість для держави ефективніше контролювати виконання нотаріальних дій. У контексті сімейних договорів це може включати автоматичну перевірку відповідності договору вимогам законодавства, таким як, наприклад, зазначені у статті 93 Сімейного кодексу України, щодо змісту шлюбного договору.

Враховуючи європейський досвід, зокрема успіх Естонії, Україні необхідно розробити та запровадити національну систему електронного нотаріату. Це стане важливим кроком на шляху до цифровізації правової системи та наближення її до європейських стандартів. Електронний нотаріат дозволить не лише спростити процес укладення сімейних договорів, але й підвищити довіру населення до інституту нотаріату, забезпечуючи його прозорість, доступність та ефективність.

Висновки. Аналіз показує, що Україна має значний потенціал для вдосконалення системи нотаріального посвідчення сімейних договорів шляхом гармонізації законодавства з європейськими стандартами та впровадження сучасних цифрових технологій.

Цифровізація нотаріальних послуг в Україні є необхідною умовою для гармонізації з європейськими стандартами та підвищення ефективності нотаріальної діяльності у сфері сімейних договорів. Впровадження електронного нотаріату сприятиме спрощенню процедур, зменшенню витрат часу та ресурсів і відповідно підвищенню доступності послуг для громадян.

Для того, щоб електронний нотаріат став реальністю в Україні, вважаємо за потрібне виконати такі пункти: прийняти новий закон, або додати в уже існуючий Закон України “По нотаріат” розділ про електронні нотаріальні послуги; треба підвищити рівень довіри до електронних нотаріальних дій шляхом популяризації в мережі Інтернет, або на телебаченні; слід провести гармонізацію законодавства та впровадити сучасні цифрові інструменти, які дозволять Україні не лише відповідати вимогам європейського законодавства, але й підвищити якість надання нотаріальних послуг, забезпечити захист прав громадян та сприяти інтеграції в європейський правовий простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харитонов Є.О. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / за ред. Є.О. Харитонова. Харків: ТОВ «Одісей», 2006. 552 с.
2. Дутко А.О. Договір як регулятор сімейних відносин: особливості конструкції [Текст]. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2013. Вип. 3. С. 135–142.
3. The Act Of 25 February 1964 Family Code And Caring . URL: <https://www.global-regulation.com/translation/poland/3353737/the-act-of-25-february-1964-family-code-and-caring.html> (date of access: 11.10.2024).
4. Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10 січня 2002 року. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 10.10.2024).
5. CNUE Conseil Notaires d'Europe. URL: https://www.notariesofeurope.eu/wp-content/uploads/2021/09/Feedback-Statement-CNUE_Roadmap_Update-of-the-reform-recommendations-final-EN.pdf (date of access: 14.10.2024).
6. Про нотаріат. Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
7. German Civil Code BGB. Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p5612 (date of access: 10.10.2024).

8. The new provisions of the Code civil created by Ordonnance n 2016-131 of 10 February 2016. URL:https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/textes/art_pix/THE-LAW-OF-CONTRACT-2-5-16.pdf (date of access: 09.10.2024).
9. Особливості нотаріату в Естонії: дорожні нотатки українських нотаріусів. Нотаріальна палата України. URL: <https://npu.ua/news/osoblivosti-notariatu-v-estoni%D1%97-dorozhni-notatki-ukra%D1%97nskix-notariusiv/> (дата звернення: 10.10.2024).